

РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ

Сьогодні у зв'язку зі змінами в різних сферах життєдіяльності загострилися питання, пов'язані з підготовкою підростаючого покоління до самостійного життя. Особливого підходу в цьому плані потребують діти із загальним недорозвиненням мовлення. В основі будь-якої освітньої системи повинна знаходитися дитина з усіма її проблемами, а освітня система покликана адаптуватися до неї. Розвиток особистості залежить від того, наскільки умови навчання та виховання відповідають її можливостям. Не випадково у нашій країні створено різні типи навчальних закладів: поряд із традиційними дошкільними навчальними закладами, загальноосвітніми школами, гімназіями, спеціальними школами для обдарованих дітей, існує ціла мережа спеціальних шкіл та дошкільних закладів для дітей з особливими потребами. Це школи та дошкільні заклади для дітей, які мають сенсорні порушення (слух, зір), мовленнєві недоліки, дитячий церебральний параліч, нервові захворювання, затримку психічного розвитку, розумову відсталість. Оскільки відхилення в розвитку нерідко носить комбінований характер (наприклад, глухота та розумова відсталість, сліпота або дитячий параліч та зниження розумового розвитку), у кожному спеціальному закладі є окремі класи або групи дітей з такими комбінованими дефектами. У всіх дітей, які навчаються у названих спеціальних закладах, відхилення в розвитку пов'язані з органічними враженнями центральної нервової системи або з недоліками функціонування органів відчуття – зору, слуху.

Розвиток українського суспільства вимагає переходу від соціально детермінованої до особистісно-орієнтованої моделі освіти, пріоритетною метою якої є всебічний розвиток дитини з моменту її народження до вступу у доросле життя.

Відомо, що саме інтелект є тим особистісним утворенням, яке корелює з провідними потребами в кожному віковому періоді, і як інтегрована якість потребує урахування сенситивності формування окремих її аспектів.

Інтелект – (від лат *intellectus* – пізнання, розуміння, розум), здатність до мислення, раціонального пізнання на відміну від таких, наприклад, психічних здібностей як відчуття, воля, інтуїція, уява та ін.(Ч. Спірмен). Термін інтелект - це латинський переклад давньогрецького поняття *nous* (розум) та за своїм значенням є тотожним йому. У схоластиці він уживався для позначення вищої пізнавальної здібності. Кант розумів інтелект (нім. *Verstand* розум) як здатність утворювати поняття, розум – як здатність до утворення метафізичних ідей [6].

Інтелект у широкому значенні слова – уся пізнавальна діяльність людини; у вузькому – процес мислення, нерозривно пов'язаний з мовою як засобом спілкування, обміну думками і взаємного розуміння людей. Говорячи про інтелект, ми маємо на увазі:

1. Здатність синтезувати нові ідеї.
2. Здатність адекватно реагувати на навколишнє середовище.
3. Освітній рівень.
4. Генетичну схильність до мислення.
5. Здатність вибирати найраціональніші рішення.
6. Потребу в дослідженні та аналізі навколишнього середовища. Мета

статті – обґрунтування необхідності організації цілеспрямованої роботи з розвитку інтелектуальних здібностей дітей із ЗНМ.

На практиці ми розглядаємо інтелект як сукупність усіх аспектів пізнавальної діяльності.

Установлено, що інтелектуальні здібності активізують усі психічні процеси людини на високому рівні розвитку, спонукають до постійного пошуку змін, ускладнення цілей діяльності, виділення з предметного середовища актуальних аспектів для її реалізації, випробування нових способів діяльності, привнесення до них творчого елементу [4].

Інтелектуальні здібності є носіями зовнішніх і внутрішніх ресурсів

навчання, тому в дошкільному віці діти з мовленнєвими порушеннями потребують додаткової уваги в цьому напрямку. Адже, якщо проблему не відкоригувати на початковому етапі то в дошкільному віці діти з мовленнєвими недоліками не завжди справляються з програмовими вимогами і не досягають потрібного рівня готовності до навчання. Тому в школі вони відразу ж потрапляють у категорію невстигаючих.

Специфічні ускладнення в навчанні учнів початкової ланки з мовленнєвими недоліками обумовлені не тільки наявністю недорозвинення мовлення та обмеженістю мовленнєвого досвіду, але й особливостями психофізичного розвитку у вигляді низького рівня сформованості окремих інтелектуальних процесів [5]. Запобігти виникненню цих ускладнень можливо за умови своєчасного, до початку систематичного навчання в школі, виявлення дітей із загальним недорозвиненням мовлення (далі ЗНМ) і надання їм кваліфікованої логопедичної та психолого-педагогічної допомоги [1].

Якщо мовленнєвий недолік є первинним, то така дитина часто має збережений інтелект, що дає їй можливість за умов надання своєчасної корекційної роботи вийти на рівень норми, але слід зауважити, що складність мовленнєвого недоліку впливає на рівень інтелекту дитини.

На результативність формування і розвитку інтелектуальних здібностей молодших школярів впливає не стільки вік, скільки індивідуальність дитини, зумовлена набутим досвідом різноманітної діяльності, спілкуванням, родинними умовами, засобами масової комунікації.

Незважаючи на рухливість вікових меж у проявах інтелектуальних здібностей, учені виділяють дошкільний вік як найяскравіший та найсприятливіший для педагогічної корекції [2].

Інтелект поєднує в єдине ціле велику кількість процесів : уяву, пам'ять, сприйняття, увагу, які зумовлюють розвиток і функціонування здібностей,

дозволяють розкрити індивідуальність дитини. Але головне в інтелекті – це високий рівень мислення, його послідовність, логічність, здатність до суджень та висновків, у яких відтворюється процес мислення, що розкриває

сутність навколишньої дійсності, її внутрішні зв'язки та закономірності розвитку.

Тобто дитина повинна мати потенціал, необхідний для засвоєння навчального матеріалу, відрізнятися гостротою мислення, спостережливістю, виявляти різнобічну допитливість, часто з головою занурюватися в те або інше заняття, охоче та легко вчитися, виділятися вмінням добре викладати свої думки, демонструвати спроможність до практичного застосування знань, виявляти певні здібності до виконання запропонованих завдань.

Спеціальні дослідження дітей із ЗНМ показали клінічну різноманітність проявів загального недорозвинення мови. Схематично їх можна поділити на три основні групи [5].

У дітей першої групи мають місце ознаки лише загального недорозвинення мовлення, без порушень нервово-психічної діяльності, з окремими елементами загальної емоційно-вольової незрілості, слабкою регуляцією довільної діяльності.

Незважаючи на відсутність виражених нервово-психічних порушень в дошкільному віці, діти цієї групи потребують тривалої логопедичної корекційної роботи, а надалі – особливих умов навчання.

У дітей другої групи загальне недорозвинення мови поєднується з низкою неврологічних і психопатологічних синдромів. При ретельному неврологічному обстеженні дітей другої групи виявляється яскраво виражена неврологічна симптоматика, що свідчить не тільки про затримку дозрівання ЦНС, але і про легке пошкодження окремих мозкових структур.

У дітей третьої групи наявне найстійкіше і специфічне мовленнєве недорозвинення, яке клінічно позначається як моторна алалія. У цих дітей має місце ушкодження (або недорозвинення) коркових мовленнєвих зон головного мозку і в першу чергу зони Брока.

Для попередження важких форм загального недорозвинення мовлення в дошкільному віці велике значення має рання діагностика порушень мовленнєвого розвитку у дітей і своєчасно надана їм логопедична й медико-

педагогічна допомога. До групи ризику відносяться діти перших двох років життя, у яких є схильність до появи порушень мовного розвитку, у зв'язку з чим вони потребують спеціальної логопедичної, а часто і медичної допомоги. Своєчасне виявлення таких дітей і проведення відповідних корекційних заходів може значною мірою прискорити їх мовленнєвий та розумовий розвиток. Оскільки тяжкі форми загального недорозвинення мовлення (ЗНМ) звичайно виникають на фоні органічного ураження центральної системи, то важливою є діагностика не тільки тяжких, але і легких форм пошкодження мозку.

Навчання і виховання дітей із ЗНМ може бути ефективним лише за умови, коли логопед, вихователь, психолог разом із сім'єю враховують індивідуальну своєрідність кожної дитини: її потреби, особливості темпераменту, спрямованість здібностей, уподобань та інтересів, рівень розвитку інтелекту і творчості. Це означає, що дорослі повинні з повагою ставитися до кожної дитини, позитивно реагувати на її інтереси, запити, підтримувати природні дані й стимулювати навчання. Плануючи групові заняття, враховувати індивідуальні особливості сприйняття, запам'ятовування й відтворення засвоєваних знань, зважаючи на інтелектуальні можливості кожної конкретної дитини. Заняття потрібно проводити таким чином, щоб кожна дитина досягла в ньому успіху, відчула інтерес до його змісту, щоб потреба у пізнанні кожного була реалізована.

Існує безліч тренувальних вправ для розвитку інтелектуальних здібностей дошкільнят із ЗНМ, наприклад, інтелектуальні ігри, спрямовані на засвоєння текстової інформації, зокрема на сприйняття, розуміння та оперування семантикою тексту, а також вправи, що допомагають виробляти прийоми раціональної роботи з текстами. Крім того, існують вправи, призначені для розвитку уваги і пам'яті. У цих вправах розвиваються готовність сприймати та розуміти, а також супутні фактори – спілкування і змагання. Навчання проходить у доступному, розважальному вигляді, дошкільнята інтуїтивно знаходять прийоми оволодіння інформацією. Наведемо приклади таких вправ:

- на розвиток логічного мислення, готовність сприймати та розуміти:

Назвіть наступне число (для середньої та старшої групи).

1234...

– на розвиток зорової уваги, мислення:

ОДНАКОВО чи ПО-РІЗНОМУ пишуться наведені нижче слова? (для старшої групи)

ЗАМОК

ЗАМОК

Однакові чи різні ряди чисел наведені нижче? (для середньої та старшої групи).

12345

12345

– на розвиток зорової уваги та логічного мислення, пам'яті:

Підкресліть усі приголосні, за якими ідуть голосні – зеленим, та всі голосні, за якими ідуть приголосні – жовтим, (старша група) АБВАЕРФГО

– на розвиток уяви, здатність до суджень та висновків:

Різне чи однакове значення мають наведені слова? (для середньої та старшої групи).

Великий

Крупний

– на розвиток зорової уваги, логіки:

Впишіть літери, яких не вистачає у наведеному слові, (старша група)

Ранкова їжа

__ІДАН_К

– на розвиток фонематичного слуху, уваги, пам'яті, логічного мислення:

Назвіть зайве слово, (для середньої та старшої групи).

АВТОМОБІЛЬ

ЧОВЕН

ГУБКА

ПАРОМ

– на розвиток уміння аналізувати та синтезувати поданий матеріал:

ПРАВИЛЬНЕ чи НЕПРАВИЛЬНЕ речення, в якому переплутані слова? (для середньої та старшої групи).

ЯСЦЬ НЕ НЕСУТЬ ПІВНІ

Одним із принципових моментів створення інтелектуально-насиченого середовища вважається використання ігор. Ігровий момент є, як відомо, досить значущим компонентом сучасної культури, її джерелом. Інтелектуальні ігри мають принципові зв'язки з духовністю, творчістю, релігією, нарешті, з свободою людини.

Сучасна психологія довела значення гри в формуванні і розвитку інтелектуальних здібностей молодших школярів із ЗНМ як постійного джерела нових сил, саморозвитку особистості. В дошкільному віці сюжетно-рольова гра є, як відомо, провідною діяльністю, інакше кажучи, тією діяльністю, в якій формуються найважливіші психічні новоутворення цього вікового періоду. Потім в ролі провідної діяльності виступають послідовно навчання, спілкування, праця. Перетворюючись на кожному рівні індивідуального інтелектуального розвитку під впливом нових форм активності дитини, а потім дорослої людини, гра продовжує залишатися важливим типом і рівнем функціонування особистості.

Розрізняють сюжет і зміст інтелектуально-творчої гри як психотехнічної процедури в інтелектуальному тренінгу. Сюжет пов'язаний з предметним матеріалом, конкретною задачею або ситуацією, і може відноситися до різноманітніших сфер життя, науки і техніки, мистецтва тощо, а зміст відображає реально діючі в грі інтелектуальні механізми, а також ті, що формуються, розвиваються в ній.

В іграх використовують методи активізації інтелектуальних можливостей дітей.

Виділяють особливості інтелектуальної гри:

1. Основною метою інтелектуальної гри, її прямим продуктом є розвиток інтелектуально-творчого потенціалу дошкільників, оволодіння прийомами і стратегіями інтелектуальної діяльності, а принципове розв'язання інтелектуального завдання виступає як побічний продукт.

2. Використання інтелектуально-насиченого середовища і «відкритих» завдань-ситуацій у ньому, які передбачають самостійну постановку і

необмежену кількість можливих задумів, які мають як суб'єктивну, так і об'єктивну новизну.

3. Відображення в грі одночасно ігрової, навчальної, інтелектуальної діяльності та відсутність їхнього протиставлення.

4. Гнучка зміна ролей у процесі ігрового розв'язування, яка надає малюкам можливість засвоїти різні рефлексивні позиції відносно однієї і тієї ж задачі.

5. Психологічно обґрунтоване управління ігровою діяльністю, спрямоване на виділення і усвідомлення ключових моментів процесу розв'язування – бачення та постановки завдання, зародження задуму, перевірки його на адекватність за допомогою розумового експериментування, поглиблення ситуації за рахунок аналізу неадекватних задумів, уваги до так званої помилки, ставлення до неї як своєрідного, інтелектуального моменту, який потенційно веде до нестандартного бачення завдання.

Наведені нижче ігрові завдання, завдання – естафети, можна використовувати за лексичними та граматичними темами з урахуванням мовленнєвого матеріалу та особливостей розвитку дітей. Обов'язково треба враховувати, що індивідуальний матеріал для кожної дитини повинен бути яскравим та зрозумілим.

Інтелектуальні паузи можна використовувати на кожному логопедичному занятті з урахуванням його теми.

Виділення ознак предметів

- Назвати кілька ознак слів: стіл, телевізор, ложка, стілець, ніж, радіо.
- Назвати ознаки пори року: літа, осені, зими, весни.

Впізнавання предметів по заданих ознаках

- Який предмет має одночасно наступні ознаки: пухнатий, ходить, нявкає.
- Хто або що може бути високим або низьким.
- Назвати предмет про який можна сказати: білий, солодкий, твердий.

Для знайомства з властивостями предметів або ознаками предметів можна використовувати загадки.

Ігри для більш близького знайомства дітей у групі, розвитку спостережливості, уваги, пам'яті, уяви, спритності: «М'яч», «Стежка», «Запам'ятай своє місце», «Тварини».

1. Гра «М'яч». У цій грі, передаючи м'яч із рук в руки, діти голосно та чітко вимовляють своє ім'я. Потім той, у кого м'яч, кидає його будь-кому із стоячих у колі та називає при цьому ім'я того, кому адресований м'яч. Той, хто сплутав ім'я адресата, називає всі імена гравців по колу, починаючи з себе і далі, за рухом годинникової стрілки.

2. Гра «Стежка» Гравці йдуть «зміючкою» уявною стежкою в потилицю один одному, до того ж ведучий називає уявні перешкоди, ями, а всі діти повинні перестрибнути.

3. Гра «Тварини». У цій грі дітям треба створити та показати за допомогою жестів та міміки представників тваринного світу. Можна грати в цю гру, об'єднавши дітей перед цим у дві групи. Представники кожної з цих груп загадують одне одному тварин, а інші відгадують, яку тварину загадали.

Ігри для розвитку пам'яті (тактильної), уваги, поповнення словарного запасу: «Конспіратор», «Закінчи речення», «Хто що зробив?», «Невидимі слова».

1. Гра «Конспіратор». Діти стають у коло, обличчям до центру. Ведучий стає в коло. Уважно дивиться на дітей, потім йому зав'язують очі. Діти міняються місцями, потім ведучий навпомацки, починаючи з голови, повинен впізнати якусь дитину.

2. Гра «Закінчи речення». Дітям потрібно, упіймавши м'яч та кинувши його назад ведучому, закінчити речення.

Ігри для збільшення словникового запасу дітей, розвитку навичок логічного та творчого мислення, довільної уваги, пам'яті, уяви: «Складаємо казку за схемою (за малюнками)», «Розповідь навпаки», «Впізнай на дотик», «Монолог картоплі (або іншого овочу, фрукта)», «Слухай команду», «Клякси»,

«Впізнай на дотик іграшку».

1. Гра «Складаємо казку». Потрібно з дітьми вибрати добре знайому казку. Потім спробувати розповісти її наступним чином: кожна дитина буде казати по одному реченню з цієї казки, причому так, щоб складалася ціла казка. Можливе також складання казки за схемами та за малюнками.

2. Гра «Розповідь навпаки». Дітям пропонується спробувати розповісти казку навпаки, тобто починаючи з кінця. Причому той, хто порушив послідовність розповіді, виходить з гри.

Вищенаведені завдання-прикладні можуть бути змінені та адаптовані для кожної групи дітей для успішного подолання конкретної проблеми.

Отже, при раціонально та грамотно налагодженій роботі, творчому та систематичному підході, щоб досягти результатів, педагог повинен на кожному занятті приділяти увагу розвитку інтелектуальних здібностей своїх вихованців.

Належно підібрана для кожної дитини корекційно-розвиваюча робота значно підвищує рівень інтелектуальних показників, а також сприяє розвитку комунікативних навичок, поширенню світогляду та стабілізації емоційного стану дітей з мовними недоліками, а це успішність навчання в школі та вільний доступ до дорослого життя.

Література:

1. Атлас для экспериментальных исследований отклонений в психической деятельности человека / под ред. И.А.Полищука. – К.: Здоровье, 1980. – 415 с.

2. Блейхер В.М., Крук И.В. Патопсихологическая диагностика. – К.: Здоровье, 1986. – 280 с.

3. Выготский Л.С. Лекции по психологии. – СПб.: Союз, 1999. – 144 с.

4. Гальперин П.Я. Диагностика умственного развития дошкольников. – М.: Педагогика, 1978. – 134 с.

5. Жукова Н.С., Мастюкова Е.М., Филичева Т.Б. Логопедия. Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников. – Екатеринбург: АРД-ЛТД, 1998. – 320 с.

6. Інтелектуальні здібності дитини / Упорядник.: С.Максименко, К.Максименко, О.Главник. – К.: Макрос-СВС, 2003. – 96 с. – (Психол. інструментарій). Бібліогр.: с.94-95.